

Електронна бібліотека видань історичного факультету Харківського університету

Бердута М. З., Солошенко О. М. Побут, взаємини та функції слобідської сім'ї (II пол. XIX – поч. XX ст.) // Проблеми історії та археології України. Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції до 100-річчя XII Археологічного з'їзду в м. Харкові 25 – 26 жовтня 2003 р. – Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. – С. 110 – 112.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт історичного факультету.

Адреса редакційної колегії:

Україна, 61077, Харків, пл. Свободи, 4,
Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна,
історичний факультет. **E-mail:** istfac@univer.kharkov.ua

©Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна; історичний факультет

©Автор статті

©Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництва

©Ідея та створення електронної бібліотеки – А. М. Домановський; А. О. Баскакова

2. Балушок В. Формування об'єктивної основи для етногенезу українців // НТЕ. — 2000. — № 1.
3. Балушок В. Етногенез українців // НТЕ. — 2002. — № 1-2.
4. Грушевський М. Історія України-Руси. — К., 1993. — Т. III-IV.
5. Русина О. Про князівську традицію на Київщині у XIII-XV ст. // КС. — 1897. — №3/4 (316).
6. Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. — К., 1998.
7. Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII-XVI ст. — Львів, 1996.
8. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. — К., 1997.
9. Грушевський М. Історія української літератури. — К., 1995. — Т.V. — Кн. I.
10. Брайчевський М. Ю. Походження Русі. — К., 1968.
11. Коваленко В. Політичне становище південноруських земель в XII-XIII ст. // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). — К., 2002. — Вип.2.
12. Грушевський М. Історія України-Руси. — К., 1992. — Т.II.
13. Грушевський М. Історія України-Руси. — К., 1993. — Т.III.
14. Толочко П. П. Древняя Русь. Очерки социально-политической истории. — К., 1987.
15. Ісаєвич Я. Д. Загальна характеристика періоду // Історія української культури у п'яти томах. — Т.2.
16. Українська культура XIII-першої половини XVII століть. — К., 2001.
17. ПСРЛ. — Т.2. Ипатьевская летопись. — СПб., 1908.
18. Генсьорський А. І. Термін «Русь» (та похідні) у Древній Русі і в період формування східнослов'янських народностей і націй // Дослідження і матеріали з української мови. — К., 1962. — Т.V.
19. Генсьорський А. І. Галицько-Волинський літопис (процес складання; редакції і редактори). — К., 1958.
20. Генсьорський А. І. До походження закарпатських русинів // Український історичний журнал. — 1968. — №10.
21. Чаквін І. У. Русини // Етнаграфія Біларусі. Энцыклапедыя. — Мінськ, 1989.
22. Чаквін І. У. Літвіны, Ліцвіны // Етнаграфія Біларусі. Энцыклапедыя. — Мінськ, 1989.
23. Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. — К., 1977. — Т.1.
24. Чаквін І. В., Терешкович П. В. Из истории становления национального самосознания белорусов (XIV-начало XX в.) // СЭ. — 1990. — №6.
25. Іванов. Картка з історії Волині на початку XIV віку // ЗНТШ. — Львів, 1893. — Т.II.
26. Грушевський М. Лист Володимирської громади з 1324 р. (факсиміле листу й печатки) // ЗНТШ. — Львів, 1906. — Т.LXXI.
27. Терлецький О. Політичні події на Галицькій Русі в р. 1340 по смерті Болеслава Юрія II // ЗНТШ. — Львів, 1896. — Т.XII.
28. Грамоти XIV ст. — К., 1974.
29. Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин західньої України, подає М. Грушевський, серія перша (1361 - 1530), ч.1-43. // ЗНТШ. — Львів, 1905. — Т.LXIII.
30. Akta grodzkie i ziemskie z czasow Rzeczypospolitei Polskiej z archiwum tak zwanego bernardiDskiego we Lwowie w skutek fundacyi sp. Alexandra hr. Stadnickiego. — Lwów, 1876. — Т.6.
31. Українська література XVII ст. — К., 1987.
32. Толочко П. Русь-Мала Русь — руський народ у другій половині XIII-XVII ст. // КС. — 1993. — №3 (300).
33. Софонович. Ф. Хроніка з літописців стародавніх. — К., 1992.
34. Крюков М.В. Эволюция этнического самосознания и проблема этногенеза // Расы и народы. — М., 1976. — Вип.6.
35. Szykiewicz S. Silva ethnikum // Konflikty etniczne. Zrodla - typy - sposoby rozstrzygania. — Warszawa, 1996.
36. Балушок В. Несподіванки української етнічності // КС. — 2002. — №5.
37. Кушнір В. Українці за Дунаєм. — Одеса, 2002.

Бердута М. З. Солошенко О. М.

Побут, взаємини та функції слобідської сім'ї (II пол. XIX - поч. XX ст.)

На сучасному етапі національного відродження значно зріс інтерес до проблем вітчизняної історії, духовного надбання українського народу, культурно-побутових традицій, як в цілому в Україні, так і в окремих її регіонах, серед яких особливе місце займає Слобожанщина. Саме тут в результаті особливості заселення краю, досить інтенсивного економічного і культурного розвитку, соціального розширення населення, урбанізації та масової еміграції в II пол.XIX ст. відбувалися значні зміни в структурі і функціях такого складного соціального феномена, як сім'я. Відомо, що сім'я — це не тільки близькі стосунки, а й сумісне проживання рідних, наявність загальних елементів побуту, сімейного домашнього господарства, розподіл праці. Інститут сім'ї носить конкретно історичний характер, він постійно змінюється і розвивається з розвитком потреб суспільства.

Усі процеси, що відбувалися на території Слобожанщини до поч. XX ст. стали основою для виділення із селянської сім'ї так званої перехідної (відходницької), а потім робітничої сім'ї, поширення міжетнічних контактів. На українсько-російському пограниччі, яке територіально належало до трьох губерній: Харківської, Воронезької та Курської, порівняно з Лівобережною Україною, в містах Слобожанщини був дещо вищий відсоток

змішаних шлюбів. За підрахунками А. Пономарьова, проведеними на основі даних першого Всеросійського перепису 1897 р., кількість укладених міжнаціональних шлюбів була близько шести тисяч, що становило 2,7% стосовно до всієї кількості шлюбів [8, с.248]. Щодо села, то Д. І. Багалій зазначав, що в сільській місцевості українці і росіяни часто селились компактними групами, а міжнаціональні шлюби тут укладалися рідко [1, с.238]. У сільській місцевості спосіб життя українців і росіян значно відрізнявся в побуті, сільськогосподарських справах, традиціях [3, с.116-119].

Кількісний склад повної малої селянської сім'ї Слобожанщини в розгляданий час становив 5-6 осіб, а здебільшого були сім'ї по 10-15 осіб. Про великі сім'ї говориться в піснях та прислів'ях: «Скажи, удово, скажи небого, скільки собі діток маєш?», «Ой де куточок, то там синочок, а на печі то дев'ять дочок», «А ще ж бо не всі — половина в овсі», «Чотирнадцять ячмінів в'яжуть» [11, с.143].

Чисельний склад селянської сім'ї значною мірою залежав від величини земельного наділу та обсягів виробництва. Основним чинником цього процесу стає додаткова робоча сила — діти, що дорослішають, а стимулятором — збільшення кількості споживачів [17, с.8].

На Слобожанщині, як і в цілому на Україні, існували такі види малих сімей — повна, що складалася з подружжя і неодружених дітей, неповна — коли був один з членів подружжя і неодружені діти; та подружня пара, які зустрічалися дуже рідко. Як правило, бездітні господарі усиновляли когось із сім'ї багатодітних родичів або сиріт.

Слід відзначити, що розлучення на Слобожанщині, як і в цілому в Україні, було дуже рідко. Єдиною причиною розлучення, яку, до певної міри, могла якщо не виправдати, то зрозуміти громада — це відсутність дітей. Загалом, українці засуджували невірність, виступали проти розірвання шлюбу, аналогічну позицію займала й церква. Якщо чоловік чи жінка кидали свою сім'ю і створювали нову, в якій жили «на віру», такі не вінчані подружжя не вважались за сім'ю. Були часті випадки покарань за зраду: штрафи (грошима чи натуральними продуктами), фізичні (били палицями) і громадський осуд (глузування в церкві тощо), бо родинний союз був переважно до смерті. Народження дитини поза шлюбом засуджувалося громадою і церквою. Матерів-одиначок з позашлюбними дітьми було дуже мало. Така ситуація була зумовлена, в першу чергу, високою моральністю української громади, сім'ї та особистості.

Як елемент соціальної структури, сім'я тісно пов'язана з економікою. Саме в сім'ї людина стикається з розподілом праці, з формами господарської діяльності. У селянській сім'ї українців, у тому числі і слобожан, існував чіткий розподіл на чоловічу та жіночу роботу. До робіт чоловіків належала робота в полі, догляд за робочою худобою, заготівля сіна, дров тощо. Жінка мала вести хатню роботу, домашнє господарство, доглядала дітей, готувала страву, пряла, ткала, шила, доглядала за коровою, птицею тощо. Жінка мала допомагати чоловікові в усьому, а чоловік вважав для себе негожим виконувати якусь жіночу роботу [6, с.12]. Із розвитком капіталізму, відходництвом, посиленням заробітчанства, жінці в селянській сім'ї часто доводилося виконувати і чоловічу роботу. Низку робіт подружжя виконувало спільно. Зокрема, разом жінка й чоловік працювали під час жнив та сінокосу [13, с.681].

Чоловіки, які шанували своїх жінок, допомагали їм м'яти льон, мочити коноплі або ввечері після закінчення своєї роботи поратися біля хати. Слід відзначити, що майже всі дослідники звичаєвого права та сімейного побуту українців відзначають, що в українській селянській сім'ї жінки, як правило, не виконували фізично важких робіт: не орали, не косили, не молотили.

Чоловік був господарем і організатором господарства, а жінка — його помічником. Цікаво, що всі прибутки від господарства отримував чоловік (голова сім'ї) і вкладав їх у потреби всього господарства. Жінка окремо мала свій прибуток за яйця, курей, сало, масло, полотно і використовувала ці гроші на купівлю мила, стрічок, хрестиків тощо [2, с.29].

Крім дорослих, у виробничому процесі сім'ї брали участь і діти, виконання економічної функції певною мірою зумовлювало реалізацію функції трудового виховання. Воно розглядалось як основа формування особистості, етап підготовки майбутніх господарів і матерів. Орієнтація хлопчиків і дівчаток на виконання різних робіт прослідковується від народження дитини, проте до певного віку, до семи років, усі діти знаходилися здебільшого під опікою матері й виконували спільну роботу: пасли гусей, свиней, телят, овець тощо [10, с.62]. Злиденне життя часто змушувало віддавати синів і доньок, що досягли 11-12 років, у найми [5, с.58].

У сім'ї слобожан дітям прищеплювали елементарні гігієнічні звички: тримати в чистоті одяг і взуття, постіль, житло і тіло, виховували в них доброзичливість, чесність, порядність. Значної уваги приділялося фізичному розвитку дітей — рухливі ігри, які виховували спритність, витриманість, силу.

З функцією сімейного виховання тісно пов'язана функція нагромадження і передачі етнокультурних цінностей, формування національної самосвідомості. Значне місце в сімейному житті слобожан займала релігійна сфера, особливо щоденна покірна і палка молитва матері й батька. Як зазначив М. Ф. Сумцов, «Молитва — це добрий засіб навчання дітей релігії, розвитку їхньої духовності та свідомості, передачі загальнокультурних надбань людства і всього народу» [9, с.42].

На Слобожанщині в другій пол. XIX-поч. XX ст., внаслідок процесів індустріалізації та урбанізації суспільства, збільшувалася міграція населення, що призводило до міжетнічних контактів. Проте їхньому розвитку у сфері шлюбно-сімейних відносин перешкоджав цілий ряд етноізолюючих чинників, навіть близьким за мовою, релігією, господарським заняттям народам, у тому числі росіянам і українцям, які жили в сільській місцевості [12, с.19].

Отже, соціально-економічні умови життя слобожан та історико-етнографічні особливості розвитку краю породжували своєрідний громадський побут та сімейні стосунки. Слобожанська сім'я II пол. XIX-поч.

2. Балушок В. Формування об'єктивної основи для етногенезу українців // НТЕ. — 2000. — № 1.
3. Балушок В. Етногенез українців // НТЕ. — 2002. — № 1-2.
4. Грушевський М. Історія України-Руси. — К., 1993. — Т. III-IV.
5. Русина О. Про князівську традицію на Київщині у XIII-XV ст. // КС. — 1897. — №3/4 (316).
6. Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. — К., 1998
7. Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII-XVI ст. — Львів, 1996.
8. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. — К., 1997.
9. Грушевський М. Історія української літератури. — К., 1995. — Т.V. — Кн. I.
10. Брайчевський М. Ю. Походження Русі. — К., 1968.
11. Коваленко В. Політичне становище південноруських земель в XII-XIII ст. // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). — К., 2002. — Вип.2.
12. Грушевський М. Історія України-Руси. — К., 1992. — Т.II.
13. Грушевський М. Історія України-Руси. — К., 1993. — Т.III.
14. Толочко П. П. Древняя Русь. Очерки социально-политической истории. — К., 1987.
15. Ісаєвич Я. Д. Загальна характеристика періоду // Історія української культури у п'яти томах. — Т.2.
16. Українська культура XIII-першої половини XVII століть. — К., 2001.
17. ПСРЛ. — Т.2. Ипатьевская летопись. — СПб., 1908.
18. Генсьорський А. І. Термін «Русь» (та похідні) у Древній Русі і в період формування східнослов'янських народностей і націй // Дослідження і матеріали з української мови. — К., 1962. — Т.V.
19. Генсьорський А. І. Галицько-Волинський літопис (процес складання; редакції і редактори). — К., 1958.
20. Генсьорський А. І. До походження закарпатських русинів // Український історичний журнал. — 1968. — №10.
21. Чаквін І. У. Русіни // Етнаграфія Беларусі. Энцыклапедыя. — Мінськ, 1989.
22. Чаквін І. У. Літвіны, Ліцвіны // Етнаграфія Беларусі. Энцыклапедыя. — Мінськ, 1989.
23. Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. — К., 1977. — Т.1.
24. Чаквін І. В., Терешкович П. В. Из истории становления национального самосознания белорусов (XIV-начало XX в.) // СЭ. — 1990. — №6.
25. Іванов. Картка з історії Волині на початку XIV віку // ЗНТШ. — Львів, 1893. — Т.II.
26. Грушевський М. Лист Володимирської громади з 1324 р. (факсиміле листу й печатки) // ЗНТШ. — Львів, 1906. — Т.LXXI.
27. Терлецький О. Політичні події на Галицькій Русі в р. 1340 по смерті Болеслава Юрія II // ЗНТШ. — Львів, 1896. — Т.XII.
28. Грамоти XIV ст. — К., 1974.
29. Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин західньої України, подає М. Грушевський, серія перша (1361 - 1530), ч.1-43. // ЗНТШ. — Львів, 1905. — Т.LXIII.
30. Akta grodzkie i ziemskie z czasow Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardiDskiego we Lwowie w skutek fundacyi sp. Alexandra hr. Stadnickiego. — Lwyw, 1876. — Т.6.
31. Українська література XVII ст. — К., 1987.
32. Толочко П. Русь-Мала Русь — руський народ у другій половині XIII-XVII ст. // КС. — 1993. — №3 (300).
33. Софонович. Ф. Хроніка з літописців стародавніх. — К., 1992.
34. Крюков М.В. Эволюция этнического самосознания и проблема этногенеза // Расы и народы. — М., 1976. — Вип.6
35. Szykiewicz S. Silva ethnikum // Konflikty etniczne. Zrodla - typy - sposoby rozstrzygania. — Warszawa, 1996.
36. Балушок В. Несподіванки української етнології // КС. — 2002. — №5.
37. Кушнір В. Українці за Дунаєм. — Одеса, 2002.

Бердута М. З. Солошенко О. М.

Побут, взаємини та функції слобідської сім'ї (II пол. XIX - поч. XX ст.)

На сучасному етапі національного відродження значно зріс інтерес до проблем вітчизняної історії, духовного надбання українського народу, культурно-побутових традицій, як в цілому в Україні, так і в окремих її регіонах, серед яких особливе місце займає Слобожанщина. Саме тут в результаті особливості заселення краю, досить інтенсивного економічного і культурного розвитку, соціального розшарування населення, урбанізації та масової еміграції в II пол. XIX ст. відбувалися значні зміни в структурі і функціях такого складного соціального феномена, як сім'я. Відомо, що сім'я — це не тільки близькі стосунки, а й сумісне проживання рідних, наявність загальних елементів побуту, сімейного домашнього господарства, розподіл праці. Інститут сім'ї носить конкретно історичний характер, він постійно змінюється і розвивається з розвитком потреб суспільства.

Усі процеси, що відбувалися на території Слобожанщини до поч. XX ст. стали основою для виділення із селянської сім'ї так званої перехідної (відходницької), а потім робітничої сім'ї, поширення міжетнічних контактів. На українсько-російському пограниччі, яке територіально належало до трьох губерній: Харківської, Воронезької та Курської, порівняно з Лівобережною Україною, в містах Слобожанщини був дещо вищий відсоток